

Tarih Okulu
Kış 2009
Sayı II, 97-120.

BERNARD LEWIS: BİLİM Mİ YANILTMACA MI?¹

M. Shahid ALAM²
Çeviren: Mustafa ALİCAN³

Özet

Bu metin, Bernard Lewis'in '*What Went Wrong?*' isimli kitabını incelemekte, onun İslam dünyasının geri kalmışlığı ile ilgili şu köktenci yorumunu eleştirmektedir: "İslam dünyası demokrasi ile uyumlu olmadığı, dinsel azınlıkların haklarını reddettiği ve kadın haklarını sınırladığı için Batı'nın gerisine düşmüştür. Müslümanlar merak duygusundan yoksundurlar ve Batı'ya yetişmek için hiçbir girişimde bulunmamaktadırlar." Bu çalışma, İslami çöküş olgusunu dünya tarihi ve dünya ekonomisi bağlamındaki yerine yerleştirmeye çalışmaktadır. Batı Avrupa XIX. yüzyılın başından itibaren, Sanayi Devrimi'nin sonucunda elde ettiği büyük askeri ve ekonomik gücü, dünyanın geri kalanlarının ekonomilerini kontrol etmek ve bu ekonomilere nüfuz etmek için kullanmıştır. Sonuç olarak, 1800-1950 yılları arasındaki dönemde Çin, Hindistan, Güneydoğu Asya, Latin Amerika ve İslam dünyası, mutlak ya da göreceli bir çöküş sürecine girmiştir. Lewis'in düşüncesinin aksine, bu çöküş süreci evrensel olduğu, yalnızca İslam dünyasına özgü bir durum olmadığı kanaatindeyim.

¹ İlk olarak, *Studies in Contemporary Islam*, 4, 1 (Bahar 2002): 53-80'de yayınlanan bu makale, yazarının izniyle yayınlanmaktadır.

² ABD, Boston, Northeastern Üniversitesi Ekonomi Profesörü.

³ Arş. Gör. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı. E-Posta: alicanmustafa@gmail.com. Metnin çevirisini okuma inceliğini göstererek değerli önerileri ile beni onurlandıran saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Mehmet Ergan'a teşekkür ederim. Ayrıca metnin orijinali ile çeviriyi karşılaştırarak hatalı noktaları tespit eden sevgili dostum M. Fatih Çalışır'a minnettar olduğumu da belirtmek isterim.

“Doğruyu yanlışla karıştırmayın. Gerçeği bile bile gizlemeyin.”
Kur’ân: 2:42

Giriş

Ana akımı [mainstream] temsil eden eleştirmenlerin, Bernard Lewis’in *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response* [Yanlış Giden Neydi? Batı Etkisi ve Ortadoğu’nun Tepkisi] ismini taşıyan en son ve zamanlaması son derece iyi kitabına yönelik dalkavukça övgülerinden, Oryantalizm’in yeniden zirveye taşınmak istendiği anlaşılıyor.⁴ Soğuk Savaş’ın hemen sonrasında başlayan Amerika’nın yeni düşman arayışı, gücünü kaybetmiş olsa da, eski bir düşman olan İslam’ın yeniden tehlike olarak algılanmasına neden oldu. Bu durum, itibar kaybına uğramış olan Oryantalizmin ağır bir şekilde, fakat emin adımlarla yeniden dirilmesine yol açtı. Oryantalizm, eskisinden üç kat daha güçlü bir şekilde sahneye çıktı.

Ana akıma mensup eleştirmenler, Bernard Lewis’i, “Ortadoğu araştırmalarının duâyesi,” İslam araştırmalarının “babası,” “Batı’nın, Ortadoğu çalışmaları alanındaki en seçkin akademisyeni” ve “Çağın Bilgesi” olarak tanımlıyorlar.⁵ Lewis, tıpkı Edward Said’in yirmi beş yıl önce bu ideolojik olgunun amaçlarını, yöntemlerini, hilelerini ve emperyalist bağlantılarını göz önüne serdiği sırada olduğu gibi, Oryantalizm tahtındaki hükümdarlığını sürdürüyor.⁶ Bu Oryantalist kaplan, yırtıcı pençelerini bilemekle meşgul olduğu elli-küsur yıl boyunca çizgisini hiç değiştirmede. Şimdi uzun süren kariyerinin sonunda –tesadüf sayılamayacak kadar yoğun şekilde- İslam tarihinde yanlış giden şeyin ne olduğunu açıklamaya giriştiği ve sağcı eleştirmenlerin hipnotize olmuş şekilde olumlu karşıladıkları bu zayıf kitabının sayfaları arasına sıkıştırdığı İslam ve Ortadoğu konusundaki bilgeliğinin ve bilginliğinin özünü meydana getiren şeyin bir özetini sunuyor.

⁴ Bernard Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2002).

⁵ Sırasıyla *New York Times*, *National Review* ve *Newsweek*’ten yapılmış olan ilk üç alıntı, Oxford Üniversitesi Yayınları’nın web sitesi www.oup-usa.org/isbn/0195144201.html’de de sergileniyor. Sonuncusu ise, 4 Eylül 2002 tarihli *Jewsweek*’te yayınlanan bir makalenin başlığı. Sözünü ettiğimiz makaleye şuradan ulaşılabilir: www.jewsweek.com/israel/092.htm.

⁶ Edward Said, *Orientalism* (New York: Vintage Yayınevi, 1978).

Bernard Lewis Kimdir?

Kitaba geri döneceğiz, fakat ondan önce, yirmi beş yıl öncesine giderek, bu Oryantalist kaplanın, Edward Said tarafından *Oryantalizm*'de gözler önüne serilmiş olan çizgisini ve gerçeği saklama konusundaki kurnazlık dolu hilelerini anlamaya çalışalım. Edward Said, Lewis'in oryantalist tasarımının özünün, "sürekli liberal ve tarafsız araştırmacılığa vurgu yapmasına rağmen, gerçekte üzerinde çalıştığı konunun *aleyhinde* propaganda yapmaya yönelik olduğunu ortaya koyar. Lewis'in yapıtı "saldırganca ideolojik"tir. Elli yıldan daha uzun bir zaman dilimine yayılan kariyerinin tamamını, "İslam dinini ve Arapları gözden düşürme, İslami düşünce yapısını çürütme projesine" adanmıştır. Said şöyle yazar: "Lewis'in İslam hakkındaki görüşünün özü asla değişmez. Onun bütün görevi, eğitilmiş Yahudi toplumunun muhafazakâr kesimlerini ve kendisine kulak kabartanları, Müslümanlarla ilgili herhangi bir siyasi, tarihsel ve akademik çalışmanın, Müslümanların Müslüman olduğu gerçeği ile başlaması ve bitmesi gerektiğine ikna etmektir."

Lewis'in amacı uğursuz olsa da kullandığı yöntemler inceliklidir. Eserlerinde "telkin ve îmâ" yöntemlerini kullanmayı çok sever. Okuyucularının güvenini kazanmak için sık sık "gerçek bir tarihçinin dürüstlüğünden, tarafsızlığından ve nesneliliğinden dem vuran" nutuklar atar. Fakat bu yalnızca onun politik propagandası için bir örtü ve kamuflajdır. Yüksek Oryantalist tüneğine yerleştiğinden beri, İslam'ın nasıl da kusurlu ve –elbette her zaman Batı tarafından yaratılmış olan- evrensel değerlere karşıt olduğu söylemini satır arası imalarla zekice sürdürmektedir. Değerlerindeki bu noksanlığın nedeni, Arapların, demokratik İsrail'i –her zaman "demokratik" İsrail- kabul etme konusunda oluşturdukları sorundur. Lewis, İsrail'in terör, savaş ve etnik temizlik temelleri üzerine kurulmuş olan ırkçı, sömürgeci ve yayılmacı bir devlet, emperyalist bir oluşum olduğundan hiç söz etmeden, "nesnel bir şekilde," Arapların "içlerinden kök salmış olan" İsrail karşıtlığı hakkında yazabilmektedir. Lewis'in İslam ile ilgili eseri, "konuya yalnızca indirgemeci bir edâyla yaklaşmasının yanında, olumlu yönleri törpüleyen bir dogma olarak Oryantalizmin zirve noktasını" temsil etmektedir.⁷

Lewis akademik maskesinden, televizyonda görünüp sezilebilen bir düzenek içinde ustalığını ortaya koyduğu zaman ansızın sıyrılır. Yayındayken,

⁷ Burada ve bundan önceki paragrafta bulunan alıntılar Edward Said'dendir. Said (1978): 314-320.

onun tartışmalı karakteri ortaya çıkar ve bir köşeye sinmiş Oryantalist kaplan, nesnellikle ilgili bütün söylemlerini bir kenara bırakır. Araplara ya da daha genel bir ifadeyle Müslümanlara yönelik küçümsemelerini, denetimsiz İsrail taraftarlığını ve İran'a yönelik düşmanlığını sergilemekten çekinmez. Bu tavrın son zamanlardaki bir örneğini zikretmek burada yeterlidir. 16 Nisan 2002 tarihinde PBS'de Charlie Rose'un sorularını cevapladığı röportajda alaycılığını şu şekilde ortaya koymuştur: "Arafat'tan terörizmi bırakmasını istemek, Tiger'dan⁸ golfu bırakmasını istemek gibi bir şeydir."⁹ Bu ve benzeri ifadeler, dikkatleri, İsrail'in Filistin topraklarındaki acımasız işgalinden uzaklaştırmayı amaçlayan İsraili bir memurun dile getirmesi durumunda mazur görülebilecek olan kötü niyetli ve kindâr bir alçaklığın göstergesidir.

Bunları gördükten sonra gerçekten, İslam toplumlarında "yanlış gidenin ne olduğunu" bu "bilge"den dinlemek ister miyiz? Yaklaşık bin yıl boyunca büyük bir güce, sanata ve bilimin birçok dalında dünya liderliğine sahip olan Müslümanlar, canlılıklarını, askerî üstünlüklerini ve yaratıcılıklarını kaybederek tarihsel düşmanlarına, yani Batı'ya neden boyun eğdiler? İslam toplumları siyasi bağımsızlıklarını yeniden kazanmış olmalarına rağmen, ekonomik ve kültürel anlamda içinde buldukları çöküş neden bunun tam tersine bir görüntü sunuyor? Bununla birlikte, görüntüsü midemizi bulandırmasına rağmen, Lewis'in bize sunduğu bulamaçtan, içinde bulunan toksinleri tespit etmek ve elli yıldan beri ne kadar çok Batılı zihni zehirlediğini ortaya koymak için numûne almalı, tadına bakmalı ve onu analiz etmeliyiz.

Bağlam Nerededir?

İslam toplumlarında yanlış giden neydi? Ortadoğu araştırmaları konusundaki "duâyenimiz" -11 Eylül saldırılarının hemen ardından- bu soruyu sorduğu zaman, İslam toplumlarının çöküşü ile ilgili problemi ifade eden bu tonlamanın Batı tarafından önyargılarla, değer yargılarıyla ve peşin hükümlerle şekillendirilmiş olduğunu fark etmemek zordur. Ayrıca bu tarz bir soru cevabını da kendi içinde barındırmaktadır. "*Yanlış Giden Neydi?*" soru cümlesinde iki "yanlışlar" dizisi vardır. Bu "yanlışlar" dizisinin birincisini, *çağdaş* Müslüman

⁸ Tiger Woods: Dünyaca ünlü Amerikalı golfçü. Ç.N.

⁹ Jay Nordlinger, "Arafat and Tiger, Nimony and Shatner, Reagan and Wayne, &c.," *National Review Online*, 2 Mayıs 2002. Bu metine şuradan ulaşılabilir: www.nationalreview.com/impromptus/impromptus050202.asp.

toplumlarda karşılaştığımız bir şey olan adalet ve doğruluktan sapmalar oluşturur. Hiç kuşkusuz Lewis'in zihninde, İslam dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel başarısızlıklarını da içeren birçok problem vardır. İkinci olarak bu soru, geçmişte ve günümüzde mevcut olan “yanlışların” temelinde yatan adaletten ve doğruluktan sapmaları meydana getiren daha derin “yanlışları” keşfetmeye çalışmaktadır. Lewis öncelikli olarak ikinci “yanlışlar” dizisiyle, yani İslam tarihindeki sapmalarla ilgilenmektedir.

Lewis'in, Ortadoğu'nun çöküşüne yönelik anlatımında karşılaşılan ilk problem, metinde bir bağlamın var olmamasıdır. O, İslami geri kalmışlık problemini hiçbir zaman evrensel konumu çerçevesinde ele almamaktadır. Geri kalmışlık, Hintli, Çinli, Müslüman, Afrikalı ve Latin Amerikalı toplumlar da dâhil olmak üzere, merkezin dışında (*periferi*) kalan bütün toplumlarda sık rastlanan bir durumdur. Fakat Lewis, Batı'nın gerisinde kalma durumunun yalnızca Müslüman toplumlara özgü olduğunu ileri sürmekte ve bu başarısızlığın İslam'ın başarısızlığı olduğu izlenimini vermeye çalışmaktadır. Ortadoğu'ya yönelik böyle bir hareket noktası, “*Yanlış Giden Neydi*” sorusunun, nasıl bir at gözlüğü takılarak ve ne tür kötü niyetlerle (*mala fides*) hareket edilerek sorulduğunu açık bir şekilde ortaya koyuyor. Lewis bizi, “âdiyetler, tarihçinin araştırma konusu seçmesinde etkili olabilir, ancak konuya yönelik tutumunu etkilememelidirler,”¹⁰ şeklindeki göstermelik bir iddia ile aldatamaz. Onun Ortadoğu'nun çöküşü ile ilgili kendine özgü hareket noktası, tamamıyla ve –kaçınılmaz bir biçimde- “konuya yönelik tutumunun, âdiyetlerinden etkilenmesi” dolayısıyla meşru değildir.

Batı Avrupa'nın XVI. yüzyıldan itibaren feodal-tarımsal düzenden kapitalist-endüstriyel düzene doğru evrilmesi, dünyanın büyük uygarlıkları arasında var olan bin yıllık güç dengesini kaçınılmaz bir biçimde Batı Avrupa lehine değiştirmeye başladı. Feodal-tarımsal bir toplum, toplumların sosyal gücünü, kapitalist-endüstriyel bir sisteme uyumlu hale getiremezdi. Zamanla ikincisi, yani kapitalist-endüstriyel sistem, merkantilist hedefleri tarafından sürekli büyümeye itilen ve endüstriyel ilerleme sayesinde askeri anlamda da güçlenen ulus devletlerde yuvalanma imkânı buldu. Bunun sonucunda ulus devletler, ulusal burjuvazinin gelişmesini desteklediler; devlet idaresindeki, yani bürokrasideki yeniliklerle birlikte askeri ve sivil teknolojideki yeni keşifleri teşvik ettiler; gün geçtikçe gelişen pazarlama bilgisinden, daha etkili endüstriyel

¹⁰ Bernard Lewis, *Islam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East* (Londra: Alcové Yayınları, 1973): 65.

politikalar üretmek için yararlandılar. Buna ek olarak ulus devletler, ulusal bir bilinç oluşturmak suretiyle, hedeflerine ulaşma noktasında sahip oldukları kaynakları daha iyi kontrol etmeye başladılar. Sonuç olarak, bu gelişmeler Batılı olmayan toplumların Batı'nın meydan okumasına karşı çıkmasını zorlaştırdı. Batılı olmayan toplumların, eş zamanlı olarak, hem Batılı devletlerin askeri saldırılarına karşı kendilerini müdafaa etmeleri hem de kurumsal bir dönüşümü gerçekleştirebilmeleri mümkün değildi. Hatta bu feodal-tarımsal toplumlar ekonomilerini ve kurumsal yapılarını yeniden organize etmeye çalışırken, kendilerine yönelik Batılı saldırıların iyice kızışması, onların yeniden organize olma süreçlerini giderek zora soktu. İki taraf arasında giderek büyüyen uyumsuzluğun, eninde sonunda, batılı olmayan *bütün* toplumların başarısız olmalarına, çökmelerine ya da boyun eğmelerine yol açması çok da şaşırtıcı değildir.

Dengeyi bozan bu yeni dinamiğe gönderme yapmaktan titizlikle kaçınan Lewis'in aksine, –“Arapları ve İslam dinini çürütmek, bozmak, itibarsızlaştırmak” gibi bir dürtü tarafından yönlendirilmeyen başka bir Batılı İslam araştırmacısı bu eğilimi oldukça iyi kavramıştı. Burada, *İslam'ın Seriveni* adlı eseri ile Doğu yarımküredeki bütün toplumlar arasında bulunan zaman ve mekânın bağlantılı olduğu algısı konusunda derin ve zamanına göre az bulunur bir kavrayış sergileyen Marshall Hodgson'u kastediyorum. O, 1600-1800 yılları arasında Batı Avrupa'da gerçekleşmeye başlayan çığır açıcı değişmelerin, kümülatif büyümeye paralel olarak gelişen pazarlamaya, sermaye birikimine ve teknolojik değişime dayanan yepyeni bir düzen yaratmakta olduğunu çok iyi anlamıştı. Üstelik bu dinamik, en güçlü Avrupa ülkelerine kimsenin karşı koyamayacağı bir sosyal güç sağlamıştı. Rayına oturmuş olan “Batı'nın dönüşümü,” diye yazar Hodgson, “ne bağımsızlıkla paralel bir biçimde işleyebilir, ne de bütünüyle ona dayanabilirdi. Buna rağmen çoğu noktada başarıya ulaşamadı. Bin yıllık sosyal güç dengesi, bu dönüşümün her yere yayılan korkunç sonuçlarıyla yerle bir oldu.”¹¹

Şurası açıktır ki, Lewis'in, Ortadoğu'nun çöküşü ile ilgili anlatımında karşılaştırmalı yaklaşımın mevcut olmaması bir taktiktir. Onun amacı, dünya tarihini tahrip etmek ve tarihi, iki tarihsel rakip olan Batı ile İslam toplumları arasındaki eski çekişmeye indirgemektir. Bu yaklaşım, Haçlı modeli bir tarih yazımı olup Haçlı seferlerinin sürdürülerek tamamlanmamış amaca

¹¹ Marshall Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, volume 3 (Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1974): 200.

ulaştırılması, yani İslam dininin, bir zamanlar Hıristiyan toprakları olan Ortadoğu'dan sökülüp atılması gerektiği iddiasındadır. Lewis, sistemini, kendine özgü bir bakış açısı ile İslam uygarlığının başarısızlığı üzerine inşa etmiş olduğu için, bu çöküş öyküsünü benzersiz bir İslami olgu olarak kalıba dökmek gerekli hale gelir: Başarısızlık İslam dininin özünde var olan bir şeydir. 11 Eylül saldırıları, ABD'de, bu anlatımı benimseyen büyük bir kitle meydana getirmiştir. Lewis bu talebi karşılamak üzere hazırlanmıştır. Sanki bütün hayatı boyunca bunun için hazırlanmış gibidir.

Eğer Lewis'in, Ortadoğu'nun çöküşünü incelemek gibi bir derdi olsaydı, yeni ve dinamik kapitalist toplum yapısının neden Ortadoğu, Hindistan, Çin, İtalya ya da Afrika'da değil de Batı'da ortaya çıktığı sorusunu sorardı. Bu soru, Batı hegemonyasının yükselişini açıklayabilecek olan etkenleri anlama konusunda ona yol gösterebilir. Fakat Lewis bu soruyu tamamıyla göz ardı etmektedir. Bunun yerine, Batının gelişmekte olan gücünü anlatımının başlangıç noktası yapmakta ve İslam toplumlarının Batı'yı yakalama konusunda neden çok az çaba harcadıklarını ve neden çok geride kaldıklarını kanıtlamaya odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle o, -sermayeye, pazarlamaya ve teknolojik değişmeye dayanan yeni bir tarihsel sistemin yükselişinden önce var olan tarım toplumlarını yıkan- ve İslam dinine *özgü* olup özellikle İslami "yanlışı" açıklamaya girişen *genelleyici* bir olguyu tanımlama arayışı içindedir.¹²

Açıktır ki, Ortadoğu'nun, Batı'nın meydan okuyuşuna verdiği tepki yetersizdir. Bir zamanlar İslam dünyasının en güçlü devleti olan Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın sonunda Avrupa'da bulunan topraklarının neredeyse tamamını kaybetmiş, Arap bölgelerinde kalan toprakları da I. Dünya Savaşı sırasında elden gitmişti. Daha da kötüsü, savaşın sonunda Avrupalı güçler Türkleri Anadolu'nun göbeğinde tehdit etmeye başlamışlardı. İngilizler ve Fransızlar İstanbul'u işgal ederken Yunanlılar Ankara'ya doğru ilerliyor, Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler batıya doğru, Kilikya'daki Fransızlar da kuzeye doğru baskı uyguluyorlardı. Yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türkler çok geç olmadan seferber oldular; savaştan sonra Anadolu'nun ortasında bir araya geldiler. Dişlerini tırnaklarına takıp dövüşerek Bulgarları, Yunanlıları, Fransızları ve Ermenileri kovdular. 1922 yılında İstanbul, Trakya ve Anadolu'nun tamamını içine alan bölgede yeni ve modern bir Türk ulus-devleti kurmayı başardılar. İranlılar topraklarını koruma konusunda daha şanslı

¹² Lewis (2002): 151-152.

olmalarına rağmen, onlar da tıpkı Osmanlılar gibi, XIX. yüzyılın ilk on yılında ekonomik politikaları üzerindeki kontrollerini kaybettiler.

Bununla birlikte, karşılaştırmalı bir düzlemden bakılırsa, Ortadoğu'nun emperyalizme direnme konusundaki sicili çok da kötü değildir. İlk olarak, neredeyse Güney Asya'nın tamamı, Doğu ve Güneydoğu Asya ile Afrika XIX. yüzyılda Avrupalılar tarafından sömürge haline getirildi. Bu dönemde doğrudan koloni haline getirilmekten yalnızca Japonya, Tayland, Çin ve Etiyopya kurtulabildi. Bununla birlikte, 1930'lu yıllarda Çin'in büyük bir bölümü ile Etiyopya da sömürgeleştirildi. Öte yandan, Avrupa'ya yakınlığından dolayı Ortadoğu daha önce ve doğrudan Avrupa'nın emperyalist tutkularının yörüngesine girdi. Ayrıca Avrupa'nın kolonyal iştahının, yalnızca eski düşmanlara karşı Haçlı seferlerinin yeniden başlatılması gerektiğini ileri süren birkaç yeni kolonyalist düşünce ile değil, bölgedeki tarihsel miras tarafından da teşvik edildiğini belirtmek lazımdır. Bu şartlar altında, bölgenin büyük bir bölümünün XIX. yüzyıl boyunca doğrudan doğruya sömürge haline getirilmekten korunmayı başarabilmiş olması önemlidir.

Merak Duygusundan Yoksun Osmanlılar

Lewis'in, Ortadoğu toplumlarının, Batı'nın tehditlerine karşılık verirken, özellikle onların tepkilerini Doğu Asya toplumlarınınki ile karşılaştırdığımızda çok yavaş oldukları yönündeki iddiası pek fazla destek görmemiştir.¹³

İlk olarak, Lewis'in, Müslümanların Batı'yı çok fazla merak etmedikleri iddiasını ele alalım. O, bu eksikliği, Müslüman bağnazlığının kâfirlerle ilişki kurmayı hoş karşılamamasına dayandırıyor.¹⁴ Bu, Lewis'in de itiraf ettiği gibi

¹³ İslam dünyasının aksine Çin, Kore ve kısa bir açıklık sürecinden sonra Japonya gibi devletler, Batı uluslarına karşı asgari ilişki politikası izlemişlerdir. 1760 yılından sonra Çin, bütün uluslararası ticaretini yalnızca tek bir yer, Canton Limanı ile sınırladı. Yabancıların burada yalnızca Ekim ve Mart ayları arasında devam eden ticaret sezonu sırasında kalmalarına izin verildi. 1637 yılından itibaren Kore, Münzevî Krallık olarak ün kazanmasını sağlayacak bir politika takip ederek Çinlilerin dışındaki bütün yabancılarla ilişki kurulmasını yasakladı. Aynı yıl, Japonya'nın Batılı uluslarla olan ticari ilişkileri, her yıl, Deshima adlı küçük bir adaya sefer yapan bir Hollanda gemisi ile sınırlandırıldı. Çin, Afyon Savaşları'nda (1840-1842) yaşadığı yenilginin sonrasına kadar, uluslar arası ticaret için başka bir liman açmadı; Japonlar, tecrit süreçlerini Amerikan baskısı ile 1850 yılında sona erdirdiler; Kore ise 1882 yılına kadar Batılı uluslara kapılarını açmadı. William H. McNeill, *The Rise of the West* (Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1991): 643-648; Jonathan D. Spence, *The Search for Modern China* (New York: W. W. Norton ve Co., 1999):121.

¹⁴ Lewis (2002): 2. bölüm.

“çok ırklı, uluslar arası, hatta kıtalar arası olduğu bile söylenebilecek olan” “bir dünya uygarlığı” için tuhaf bir iddiadır.¹⁵ Ayrıca Hıristiyan ve Yahudi uyruklarını –yüksek memur, diplomat, doktor ve banker olarak- çalıştırmaktan memnun olan, Avrupalılarla ticaret yapan, onlardan silah satın alıp borç para talep eden Osmanlıların ve onlardan önce var olan diğer Ortadoğu devletlerinin, buna rağmen, her nasılsa, aynı “kâfirlerden” bir şeyler öğrenmekten nefret etmeleri de oldukça gariptir. Buna ek olarak Müslüman filozoflar, tarihçiler ve seyyahlar Müslüman olmayan toplumlarla ilgili çok değerli birkaç metin bırakmışlardır. Bunların arasında El-Birûnî'nin anıtsal Hindistan çalışması, ansiklopedik kapsam, nesnellik ve incelediği konuyu anlama noktasında hâlâ rakipsizdir. Şurası açıktır ki, Lewis, oryantalist ayartmanın kurbanı olmaktadır. Bir şey için dikkatlice araştırılmış bir tanımlamaya, malzemenin ve sosyal şartların kavranmasına ihtiyaç duyulmaktaysa, o, bunu, İslam toplumlarında var olan bazı kültürel eğilimlere bağlamayı tercih etmektedir.

Lewis, kitabında ne kadar çelişkinin bulunduğu çok da farkında değil. Eğer Müslümanlar Batı'daki gelişmelere birazcık da olsa merak beslemiyorlarsa, en eski Amerika haritasının Türk asıllı bir amiral ve haritacı olan Piri Reis tarafından 1513 yılında hazırlanması ve bu haritanın, XVI. yüzyıldan kalan en doğru harita olması tuhaf olur.¹⁶ Ayrıca Müslümanlar, erken dönemlerden beri Avrupa'ya yaptıkları seyahatlerle ilgili kayıtlar tutmaktaydılar. Lewis, 1665-1840 yılları arasındaki döneme yayılan ve neredeyse tamamı Osmanlılar tarafından kaleme alınmış olup sayıları 10'dan az olmayan bu şekildeki kayıtlara gönderme yapar. Onlardan biri olan ve 1791-1792 yılları arasında Viyana'da bulunan Ratib Efendi'nin bırakmış olduğu rapor, “245 elyazması folyoya ulaşan bu raporda on ya da daha fazla yerde seleflerine vurgu yapmakta, başta askeri meseleler olmak üzere sivil meselelerde de hatırı sayılır ölçüde önemli ayrıntılar sunmaktadır.”¹⁷

¹⁵ Lewis (2002): 6.

¹⁶ Gregory McIntosh, *The Piri Reis Map of Europe* (Atina, GA.: Georgia Üniversitesi Yayınları, 2000). Lewis (2002: 37) Osmanlıların, Piri Reis haritasını çok az kullandıkları izlenimini vermektedir; Haritayı, İstanbul'daki Topkapı Sarayı'na bıraktılar ve 1929 yılında keşfedilene kadar “kullanılmadan ve bilinmeden burada kaldı.” Bu iddianın temeli yoktur. Aslında Piri Reis, biri 1513'te diğeri de 1528'de olmak üzere iki harita hazırlamış, bunların yanında birçok kroki ve harita çizmişti. Bütün bu çizimlerini bir araya getirmiş olduğu *Kitâb-ı Bahriye* (Deniz Kitabı) adlı eserine iki yayından ulaşılabilir. Bakınız: Gregory McIntosh, “A Tale of Two Admirals,” *Mercator's World: The Magazine of Maps, Atlases, Globes and Charts* (Mayıs-Haziran 2000).

¹⁷ Lewis (2002): 27.

Diplomatik bağlantılar, erken dönemde Osmanlıların Batılı devletlere duydukları ilginin ve onlarla kurdukları ilişkilerin bir başka göstergesidir. Osmanlılar, 1703-1774 yılları arasında çoğunluğu Avrupalı olan monarklarla altmış-sekiz antlaşma ya da sözleşme imzaladılar.¹⁸ Her antlaşmada en azından bir tane diplomatik değişim var olmak zorundadır. Bundan dolayı, Osmanlıları Avrupa ile ilişki kurmaktan kaçınmakla suçlamak kolay olmasa gerektir.

XVI. yüzyılda Hint Okyanusu'ndaki Portekiz hegemonyasına karşı çıkmayan Osmanlı idaresinde, Lewis'in iddia ettiği gibi bir vizyon eksikliği mi vardı? Yaşlı devlet adamlarının yaptıkları erken uyarılara rağmen, Osmanlılar, çabalarını, "birbirlerine rakip olan inanışlar dünyayı aydınlatma –dünyaya hâkim olma- savaşı verirken İslam ve Avrupa arasındaki başlıca mücadele alanı olarak gördükleri" Avrupa'da toprak elde etmeye yoğunlaştırdılar.¹⁹ İlk olarak, Osmanlıları, Portekiz saldırısından 250 yıl sonra, Avrupa'nın kendilerine karşı daha geniş ve ciddi bir meydan okumaya girişeceğini öngörmemekle suçlayabiliriz. Kuşkusuz bunun nedeni, Osmanlıların denizlerdeki meydan okumaya karşı yeterli ölçüde karşılık verme yeteneğinden yoksun oluşudur. Ancak geleneksel olarak benimsemiş oldukları kara savaşı tarzından sapma gösteren Osmanlılar, XV. yüzyıldan itibaren güçlü bir donanma inşa ederek Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz'de bir deniz imparatorluğu yaratmışlardı. Eğer Osmanlılar, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz hegemonyasına meydan okumak yerine Orta Avrupa'daki kara savaşlarına yoğunlaşmayı seçmişlerse, bunun nedeni dinsel fanatizm değildir. Bu durum, Osmanlıların siyasi yapısındaki sınıfsal çıkar dengesini yansıtmaktadır. Geleneksel anlamda toprağa bağlı olan bir imparatorlukta, toprak sahibi sınıfların çıkarları, geçinmek için Hint Okyanusu'na ümit bağlayan ticari çıkarlara üstün gelmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlılar için Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki varlığı ile mücadele etmeme kararı son derece uğursuz olarak görülse de, bu akla uygun bir politikaydı.²⁰

¹⁸ Donald Qutaert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2000): 75.

¹⁹ Lewis (2002): 15.

²⁰ Andrew C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525," edisyonu Felipe Fernandez-Armesto tarafından yapılan *The Global Opportunity*'de (Brookfield, VT: Değişik sayılardan derlenmiş baskı, 1995): 218. Osmanlıların, yeni donanma teknolojisini benimseme noktasında aşılmaz bir engelle yüz yüze gelmeleri olası değildir. Kuzey Afrikalılar, XVI. yüzyılın sonuna doğru bu teknolojiyi uygulamayı başarmışlardı. [Hess (1995): 222].

Askeri Bir Çöküş Mü?

Bazı oryantalistler –Lewis de onların içindedir²¹- Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri anlamdaki çöküşünün 1683 yılındaki başarısız II. Viyana kuşatmasının ardından ya da daha erken bir tarihte, 1571 yılındaki Leponto yenilgisinden itibaren geri çevrilemez hale geldiğini ileri sürmektedirler. Erken dönemde kaleme aldığı bir çalışmasında Lewis, şunları ileri sürmektedir: “Osmanlılar, Avrupa'nın hızla ilerleyen teknolojik gelişimine ayak uydurabilmeyi giderek daha zor bulmaktaydılar. XVIII. yüzyılda İslam dünyasının açık ara önünde olan Osmanlı İmparatorluğu, neredeyse savaş sanatlarının tamamında kesin bir şekilde Avrupa'nın gerisine düşmüştü.”²²

Jonathan Grant, bu yaklaşımın çok erken bir dönemi vurgulayan acımasız bir çöküş tezi olduğunu sorgulamıştır. XV. yüzyılın başlarında Osmanlılar, askeri teknoloji hiyerarşisinde, yenilikçilerin ve ihracatçıların ardından üçüncü sıradaydılar. Yabancı uzmanların yardımıyla en son askeri teknolojiyi taklit edebilirlerdi. Ancak ihracat yapma ya da yenilik üretme konusunda başarılı değildiler. Osmanlılar, XIX. yüzyılın başına kadar olan dönemde ortaya çıkan iki teknoloji dalgası esnasında, bu konularını sürdürmeyi başardılar. Fakat Sanayi Devrimi'ne dayanan ve XIX. yüzyılın ortasında başlayan üçüncü teknoloji dalgasına ayak uyduramadılar. Osmanlılar, ancak bütünüyle ithal silah sanayine bağımlı hale gelmiş oldukları XIX. yüzyılın sonuna doğru üçüncü sıranın aşığına düştüler.²³

Lewis'in kullanmış olduğu kanıtı toplarsak, Osmanlıların, Avrupa ordularının sahip olduğu kurumsal üstünlüğü tanıma konusunda hiç de yavaş olmadıkları açıkça ortaya çıkar.²⁴ Osmanlıların zafiyete düşüşünün 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan sonra başladığına dair tartışmalar, giderek daha da derinleşiyor. XVII. yüzyılın başından kalan bir belgede şu tespit yapılmaktadır: “Artık, geçmişte olduğu gibi Batı'dan silah almak yeterli değil. Bu silahları etkili bir şekilde kullanabilmek için Batı'nın eğitimini, yapısını ve yöntemini de almak gerekiyor.” Osmanlılar, “gözlemleme, öğrenme ve daha da

²¹ Lewis (2002): 151.

²² Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe* (New York: W. W. Norton, 1982): 226.

²³ Jonathan Grant, “Rethinking the Ottoman “Decline”: Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries,” *Journal of World History* 10, 1 (1999): 179-201.

²⁴ Lewis (2002): 20, 25-29.

önemlisi, düşmana karşı koyma ve zorlukların üstesinden gelme konusunda İslam dünyası için yararlı olabilecek şeylerle ilgili rapor yazma” gibi talimatlar verdikleri özel elçileri Avrupa başkentlerine gönderdiler. Bu elçilerden bazıları tarafından zaman zaman kaleme alınan Avrupa ziyaretleri ile ilgili kapsamlı ve detaylı raporlar, Osmanlı toplumunun düşünce yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahipti. İlk askeri matematik okulu 1734 yılında kuruldu. Bunu, 1770’lerde kurulan ikincisi takip etti.

Osmanlılar, genel anlamda askeri teknoloji alanındaki gelişmelere, en azından XIX. yüzyılın ilk on yılında ayak uydurabilmişken, organizasyonel değişimlere destek vermeye başlamaları daha çok zaman aldı. Sonuç olarak, orduyu modernize etmeye yönelik ilk ciddi girişimlere, XVIII. yüzyılın sonuna, yani askeri sistemde var olan problemleri yeni asker alma ve bunlara Avrupa tarzı eğitim verme yoluyla çözmeye çalışan III. Selim’in saltanat dönemine kadar başlanamadı. III. Selim, 1806 yılında, yaklaşık 25 bin kişiden meydana gelen modern bir ordu oluşturmayı başarmış olmasına rağmen, ulemânın direniş göstermesi ve yeniçerilerin isyan etmesi karşısında girişimlerini sona erdirmek zorunda kaldı. Bu girişimler, 1826 yılında, yeniçeri birliklerinin dağıtılmasından sonra yeniden devam ettirildi ve iki yıl içinde Osmanlıların yeni ordusunun düzenli asker sayısı 75 bine ulaştı. Osmanlılar, eş zamanlı olarak bürokraside de reformlar yaptılar. Ayrıca gelirlerin artırılması amacıyla toprağın kullanımı ile ilgili reformlar yapıldı.²⁵ Ancak Osmanlı ordusunun –birçok standart açısından oldukça erken bir dönemde gerçekleştirdiği- bu modernizasyon girişimleri Osmanlı İmparatorluğu’nun gün geçtikçe parçalanmasını ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra da yıkılmasını önlemede başarısız oldu. Hodgson’un, Batı’daki ulus-devletlerin sürekli artan ekonomik ve askeri gücü karşısında Asya ve Afrika’daki tarım toplumlarının yeteri derecede hızlı modernleşemeyeceği, bundan dolayı da çöküşün kaçınılmaz olduğu yönündeki düşüncesine katılmak mümkündür.²⁶ Fakat bu değerlendirme çok kadercidir. Ötekiler arasında Ruslar, imparatorlukları kurtarmak için gerekli olan modernleşme girişimlerini uygun zamanda yerine getirdiler.

²⁵ Roger Owen, *The Middle East in the World Economy, 1800-1914* (Londra: I. B. Tauris, 1993): 58 ve J. C. Hurewitz, “The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis,” *Middle East Journal* 22 (1968): 2: 149.

²⁶ Lewis (2002), pek tabii bir şekilde, modernizasyonun yeteri kadar etkili olmamasının nedeninin İslami kurumların geleneksel kusurlarına bağlamaktadır; bu konuya daha sonra yeniden temas edeceğiz.

Osmanlı ve Rus modernleşmesinin karşılaştırılması, Osmanlıların girişimlerini baltalayan bazı dışsal faktörlerin varlığını açık bir şekilde ortaya koyar. Üç kıtayı birden idare eden Osmanlı İmparatorluğu, topraklarını daha savunulabilir kılacak olan yoğunluktan yoksundu. Buna ek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik çekirdeğini oluşturan Osmanlı Türkleri, nüfusun üçte birinden daha azını oluşturmaktaydılar ve yayılmış oldukları alan da ülke topraklarının üçte birinden daha küçüktü. Sonuç olarak Avrupa'dan sızan milliyetçi fikirler, dinsel azınlıkları, özerk dinsel yapılanmalar şeklinde organize eden Osmanlı İmparatorluğu'nda kendilerine bereketli bir yayılma alanı buldular. XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlılar, Balkanlardaki isyanın ardından yeni bir milliyetçi ayaklanma ile karşı karşıya geldiler. Bu isyanlar, XX. yüzyılın ilk on yılında bu toprakların son parçasının da Osmanlılardan kopmasına kadar bir ya da daha fazla Avrupa devleti tarafından desteklendiler. Bu isyanlardan dolayı İmparatorluğun gelirleri azaldı ve kaynaklar savaşa tahsis edildi. Askeri ve ekonomik modernizasyon ertelendi. Sonuç olarak, İngilizler ve Fransızlar I. Dünya Savaşı sırasında Arapların yaşadığı Osmanlı topraklarını ele geçirdiler.

1815 yılında Muhammed Ali'nin önderliği altında başlayan Mısır'daki askeri modernizasyon programı daha hırslı ve daha başarılıydı. Askeri modernizasyon, kapsamlı bir modernizasyon projesinin parçasıydı. Endüstriyel gelişme, devletin toprak sahipliği yoluyla yeni ihracat ürünlerinin geliştirilmesini ve başlıca tarım ürünleri üzerindeki hükümet tekellerini finanse etti. 1831 yılında Mısır'ın Avrupalılaştırmış ordusu yüz bin kişiden oluşmaktaydı ve iki yıl sonra, Suriye'nin ele geçirilmesinin ardından müdahaleci Rus donanması tarafından ilerleyişi durdurulduğunda, Anadolu içlerine doğru ilerlemek üzereydi. Başlıca Avrupalı devletler, –Fransa dışında hepsi- Mısırlıların İstanbul üzerine yürümelerine engel olmak için 1839 yılında yeniden nüfuzlarını kullandılar.²⁷ Mısırlıları, sefer sırasında elde ettikleri şeyleri Suriye ve Arabistan'a bırakarak geri çekilmeye, ordudaki asker sayısını on sekiz bine indirmeye ve gümrük fiyatlarının yüzde üçe indirilmesini öngörerek devlete ait olan bütün tekelleri yürürlükten kaldıran İngiliz-Osmanlı Ticaret Konvansiyonu'nu uygulamaya zorladılar.²⁸ Mısır'ı gelirlerinden yoksun bırakan

²⁷ Suriye seferleri sırasında Mısırlıların üstünlüğü tam anlamıyla kesindi; hatta sayıca az olmalarına, iki kişiye karşı bir kişi olarak savaşmalarına rağmen kolay zaferler kazandılar. David Ralston, *Importing the European Army* (Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1990): 89.

²⁸ Hurewitz (1968): 145-148.

ve ordunun ihtiyaçlarını dramatik bir biçimde sınırlayan bu tedbirler, merkezin dışında (*periferi*) modern ve endüstriyel bir toplum inşâ etmeyi hedefleyen en eski ve tutkulu projenin faaliyetlerini birdenbire sona erdirdi.

Lewis, modern endüstriyel bir toplum inşâ etmeye çalıştıkları için Osmanlıları ve Mısırlıları ayıplamaktadır. O, bu ülkelerin “özellikle ordularını donatmak ve giydirmek için fabrikalar açmak suretiyle Avrupa ile aynı seviyeye gelmeye çalışmalarının” tuhaf olduğunu düşünmektedir.²⁹ Birçok örnekte görüldüğü üzere, ordu pazar olma işlevine sahip olup erken bir endüstrileşme programının hızlı bir şekilde işleme konulmasının da aracı konumda idi. Aslına bakılırsa Osmanlılar ve Mısırlılar öncü konumundaydılar. Fakat Lewis, Osmanlıların, kültürel yetersizliklerini giderme, özellikle de Avrupa’da mevcut olan düzeni anlama konusundaki sınırlı heyecanlarına çare bulmak için daha çok çalışmaları gerektiğini düşünmektedir.

Endüstriyel Başarısızlık- Ama Neden?

Lewis, Osmanlı ve Mısır tarafından başlatılan endüstrileşme projelerinin “başarısız olduğunu ve ilk fabrikalarının çoğunun harabeye dönüştüğünü ifade etmektedir.”³⁰ Bu projeler, kurucularının zaman, ölçü, uyum, sekülerlik ve kadın hakları gibi –Batı’nın endüstriyel başarıları tarafından temellendirilen- değerlere yeteri kadar önem vermemesinden dolayı en başından başarısızlığa mahkûmdular.

Bu düşmanca yorumları düzeltmeliyiz. Immanuel Wallerstein’e göre Mısır’ın “endüstrileşme ve askeri gelişim projesi” bir başarısızlık olmaktan ziyade, “gerçek anlamda Osmanlı İmparatorluğu’nun altını oyan bir unsurdu ve neredeyse, Ortadoğu’da, devletlerarası sistemde er geç çok önemli bir rol oynayabilecek olan güçlü bir devletin kurulmasını sağlayacaktı.”³¹ Muhammed Ali’nin 1805 ile 1847 yılları arasında gerçekleştirdiği ekonomik reformlar, hükümete ait gelirlerin dokuz kattan daha fazla artmasını sağladı.³² Ekonomik anlamda zirve noktasına ulaştığı 1930’lu yıllarda Mısır’ın devlet tekelleri tarafından 12 milyon dolar değerinde yatırım yapılmış ve dökümcülük, tekstil,

²⁹ Lewis (2002): 46-47.

³⁰ Lewis (2002): 145-148.

³¹ Immanuel Wallerstein, *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth Century Paradigms* (Londra: Polity Yayınları, 1991): 14.

³² Helen Anne B. Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt* (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1961), 120.

kâğıt, kimyevî maddeler, tersanecilik, zücaciye ve silah üretimi gibi konularda çok kapsamlı bir endüstrileşme sahası yaratılarak 30 bin işçi istihdam edilmişti.³³ 1930'lu yılların başlarında Mısır, silah üretimi ve tersanecilik alanlarında, kendisini “başlıca bölgesel güç olma” konusunda cesaretlendirecek kadar “çok miktarda savaş gemisi, silah ve mühimmat üretebilecek” duruma gelmişti.³⁴ Mısır'da meydana gelen bu gelişmeler, doğal olarak, İngiliz resmi makamlarının endişelerini tetikliyordu. 1837 yılında İngiliz Dışişleri'ne sunulan bir raporda bu konu ile ilgili olarak şöyle denmekteydi: “Mısır asla üretici bir ülke olmamalı –en azından uzun yıllar boyunca.”³⁵ Üç yıl sonra, İstanbul Muhammed Ali'nin güç alanına girdiği zaman, Avrupalı güçlerden meydana gelen bir koalisyon, elde ettiklerini iade etmesi, ordusunu küçültmesi ve devlet tekellerini yürürlükten kaldırması için ona müdahale ettiler. Bu önlemler, merkezin dışında gerçekleştirilen (*periferi*) ilk endüstriyel devrimi başarılı bir şekilde sona erdirdi.

Osmanlıların endüstrileşme projesi de Batılı güçlerin kıskançlıkları sonucu aynı şekilde engellendi. Adaletsiz anlaşmalarla, ithal mallara yönelik gümrük vergilerini yüzde üçten daha düşük bir miktar ile sınırlamaya zorlanan Osmanlılar, üretim düzeylerini muhafaza edebilmeyi ya da gelişme projelerine yatırımlar yaparak gelirlerini artırmayı başaramadılar. Buna ek olarak, Osmanlıların, 1839 tarihli Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile bütün devlet tekellerini yürürlükten kaldırmaya zorlanmaları, ekonomik özerklikleri için bir başka felaket oldu. Osmanlıların, ekonomik koşullarının elverişsizliğine rağmen endüstriyel bir devrim yapmak için büyük isteklilik gösterdikleri söylenebilir. Osmanlılar, 1841 yılından başlayarak 10 yıl içinde İstanbul'un batısına, iplik ve dokuma fabrikası, dökümhane, buharlı makine fabrikası ve küçük vapurlar yapmak için kurulan bir tersaneyi içeren devlete ait bir endüstri kompleksi kurmuşlardı. Edward Clark'ın ifadeleriyle söylersek: “Üretime yönelik bu girişimler sayısal çeşitlilik, planlama, yatırım ve dâhili hammadde kaynaklarına önem verme konularında daha önceki bütün girişimlerin kapsamlarını aşmış ve bu dönemi, Osmanlı tarihinin eşsiz bir sayfası olarak işaretlemiştir.”³⁶ Birkaç

³³ M. Shahid Alam, *Poverty from the Wealth of Nations* (Houndmills: Macmillan, 2000): 115.

³⁴ John Dunn, “Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry,” *The Journal of Military History* 61, (1997): 2: 236.

³⁵ L. S. Stavrianos, *Global Rift: The Third World Comes of Age* (New York: William Morrow, 1981), 218.

³⁶ Edward Clark, “The Ottoman Industrial Revolution,” *International Journal of Middle East Studies* 5, (1974): 67.

yabancı gözlemci, İstanbul'daki endüstri kompleksinin “bir Türk Manchester’ı ve Leeds’ine ya da bir Türk Birmingham’ı ve Sheffield’ine” dönüşme potansiyeline sahip olduğunu gördüler. Hepsi bir yere toplanmış gibiydi.³⁷ İmparatorluğun diğer bölgelerinde de benzer projeler uygulanmaya çalışıldı. Fakat Kırım Savaşı başlar başlamaz ödenek konusunda Osmanlıların eli kolu bağlandı ve bu endüstriyel projelerin çoğu terk edildi. Böylece, erken dönemde bile Avrupa standartları ile yarışan endüstrileşme alanındaki bir başka cüretkâr atılım da sona erdi. Bu başarısızlık, Osmanlıların ekonomik bağımsızlıklarını kaybetmeleriyle ilgiliydi.

Sorun Kültürlerinde

Lewis, Ortadoğu'nun, beş yüz yıldan fazla devam eden siyasi, ekonomik ve askeri başarısızlıklarını Ortadoğuluların kültürüne bağlar. Sayısız problemlili kültürel özellik tanımlayan Lewis, bunlardan ikisine özel bir önem atfeder: dinin ve politikanın iç içe geçmiş olması ile kadınlara, kâfirlere ve kölelere karşı haksız davranışlarda bulunulması. Üstelik o, bunların İslam dinine ait kusurlar olduğunda ısrar eder.

Lewis, laikliğin, Müslümanlık ile Batı arasında büyük bir uçurum meydana getirdiğini iddia etmektedir: Batı her zaman laik olmasına rağmen, İslam dünyası hiçbir zaman böyle bir özelliğe sahip olmadı. Devletin ve kilisenin birbirinden ayrılması olarak laiklik “bir anlamda Hıristiyan’dır.” Laikliğin kökenleri Hz. İsa’ya –onun, Tanrı’nın hakkı Tanrıya, Sezar’ın hakkı Sezar’a yönündeki uyarısını hatırlayalım- ve erken dönem Hıristiyanlığına kadar uzanır. Erken dönemde Hıristiyanlar, zulme maruz kalan bir azınlık olarak “kendi hukuku, mahkemeleri, hiyerarşisi ve otorite zinciri olan” bağımsız bir kilise düşüncesini geliştirmişlerdi. Kilise, Hıristiyan Avrupa’yı, daha önce var olan ve ona rakip olabilecek her şeyden ayrı tutma konusunda eşsiz niteliktedir. Buna karşın Müslümanlar, hiçbir zaman, “Hıristiyanlıktaki Kilise’ye denk gelen ya da *birazcık da olsa* ona benzeyen bir kurum yaratmamışlardır.”³⁸

Laik Hıristiyan ve teokratik Müslüman toplumlarla ilgili bu iddialar sorunludur. Lewis iddiasını iki sava dayandırmaktadır. İlk olarak, Hıristiyanlıkta kilise kurumunun var olmasını, bu kurumun İslam dininde

³⁷ Clark (1974): 68.

³⁸ Lewis (2002): 96.

olmaması ile karşılaştırmakta, sonra da bir kilisenin, yani devletten ayrı hiyerarşik dinsel bir kuruluşun var olmamasının, zorunlu olarak din ile siyasi otorite arasında bir ayrışma anlamına geldiği varsayımından hareket etmektedir. Bu iddialar ise genel olarak tartışmalıdır.

İslami bir kilisenin var olmaması, Müslüman toplumların din ve devlet arasında bir ayırım geliştirmedikleri anlamına gelmez. Hiç kuşkusuz, erken dönem İslam toplumlarında din ve devlet bütünleşmesi vardır; Peygamber ile ilk dört halife dinsel ve dünyevi otoriteyi kişiliklerinde birleştirmişlerdi. Ayrıca Müslüman düşünürlerin çoğu, ideal İslam devletinin, Kur'ân'ın ve Peygamber'in Sünneti'nin rehberliği altında inşa edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bununla birlikte, dindar halifelerden sonraki asırlarda uygulanan İslami yönetim modeli, teoride kabul edilmiş olan modelden oldukça kesin çizgilerle ayrıldı.

Sayılsız saptırma girişimlerinden birinde Lewis, “dinsel kısıtlamaları siyasi ve askeri otoriteye” kabul ettirmeyi başaramayan “dindar” Müslümanların, “radikal muhalefete ya da bir çeşit inzivaya” çekildiklerini iddia etmektedir.³⁹ Bu, resmin yalnızca bir tarafıdır. Birçok dindar, büyük bir hevesle ilmi çalışmalara yönelmiştir. Devlet otoritesinden bağımsız olarak ve hükümetten ödenek almadan, Peygamber'in sünnetlerini, onun ve arkadaşlarının yaşam öykülerini, Arap dilinin gramerini ve teolojii de kapsayan İslami bilimleri geliştirmişlerdir. En önemlisi, bu dindar âlimler, yasama yetkisinin dindar âlimlerin mutabakatına ya da Şiiilerde olduğu gibi İmam'a ait olduğunu ileri süren önermeden hareketle, –bireysel ve toplumsal hayatın yanında iş hayatını da her yönüyle düzenleyen- İslam hukuku bağlamında birbirleri ile yarış içinde olan birkaç sistem geliştirdiler. Devlet yürütme gücünü elinde tutmasına rağmen, yasama alanına müdahale edemiyordu. Aslına bakılırsa, İslam dini yalnızca siyasi ve dinsel kurumların birbirlerinden ayrılmasını değil, yasama yetkisinin de devletten bağımsız olması gerektiği düşüncesini geliştirmişti. Avrupa'da geliştirilmelerinden çok uzun zaman önce –rekabet içindeki hukuk ekolleri ile- İslam toplumunun gayri-resmi yasama organlarını oluşturanlar, söz konusu dindar âlimlerdi.⁴⁰

³⁹ Lewis (2002): 99.

⁴⁰ Lapidus'un ifadelerine göre, onuncu yüzyılın ortasından itibaren “Müslüman devletler, resmi olarak İslam'a sadakat gösterip onu koruma konusunda bir zorunluluk duygusu içinde olsalar da, siyasi yapılarını herhangi bir dinsel özellikten tamamiyle ayrı tuttular.” Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1988): 364.

Lewis'in ikinci önermesi de –din ile siyasi otoritenin birbirinden ayrılması kilisenin var olmasından kaynaklanmaktadır- aynı derecede şüphelidir. Eğer Kilise insanların yaşamları üzerinde bir otorite kurarsa, devletin rakibi durumuna gelir. Bu otoriteyi doğrudan ya da -dolaylı bir şekilde, yani devleti kendi amaçları için kullanarak kurmasının bir önemi yoktur. Hıristiyanlık, Roma devletinin resmi dini olduğu zaman, devletin gücünü bütün rakip dinleri yok etmek ya da marjinalize etmek için kullandı. Bütün dinsel dogmaları ve ayinleri belirlemek gibi seçkin bir konum kazandı. Zenginlikler ve ayrıcalıklar elde etti, eğitim üzerinde geniş bir kontrol yetkisine sahip oldu. Yasa koyucu kontrolünü toplumun farklı katmanlarına yaydı. Yüksek kademeli memur ihtiyaçlarını aynı sınıfsal katmandan karşılayan Kilise ile devlet, zamanla sınıfsal bir çıkar dengesi geliştirdiler. Başka bir deyişle, Kilise ve devlet kurumsal anlamda birbirlerinden ayrı olsalar da, her ikisi de din ile politikayı kaynaştırdılar.

Hıristiyanlığın Roma devletinin resmi inancı olarak kabul edilmesi, o güne kadar diğer dinlere gösterilen hoşgörünün, resmi olarak hoşgörüsüzlüğe dönüşmesine neden oldu. Öyle ki, bu hoşgörüsüzlük yalnızca Hıristiyanlık dışındaki dinlere değil, Hıristiyan inancı içinde herhangi bir muhalefeti seslendirenlere karşı da gösterildi. Daniel Schowalter'in ifadeleriyle: "IV. yüzyılın sonuna kadar hem paganizm hem de Yahudi karşıtı olan yasalar, giderek artan barbarlığın sayısız örneği için bir ruhsat olarak işlev görmekteydi ve paganlarla Yahudilerin ibadethanelerine yönelik şiddetli yıkım eylemleri, Hıristiyanlar tarafından ve genellikle yerel papazların kışkırtmaları ile yürütülmekteydi."⁴¹ M.S. IV. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde Musevi inancına uygun yaşamak yasak olmamasına rağmen, çıkarılmış olan çeşitli fermanlarla, din değiştirerek Yahudiliğe geçilmesi; Yahudilerin, Yahudi olmayan kölelere sahip olmaları ve Hıristiyanlarla Yahudiler arasında evlilikler yapılması yasaklandı. Yahudiler, memuriyetlerin çoğundan uzaklaştırıldılar.⁴² Devlet ile Kilise, dogma, teoloji, yasama ve uygulama alanlarında paganizmi baskı altında tutarak Hıristiyanlık dışındaki bütün ibadet biçimlerini marjinalize eden bir rejim yarattılar.

⁴¹ Daniel L. Schowalter, "Churches in the Context: The Jesus Movement in the Roman World," şurada: Michael D. Coogan editörlüğünde yayınlanan *The Oxford History of the Biblical World* (New York, Oxford Üniversitesi Yayınları, 1998): 570.

⁴² Schowalter (1998): 582-583.

İslam toplumlarının modernizasyonu, Lewis'in iddiasına göre, bir dizi farklı kültürel engel tarafından –mesela kâfirlerin, kölelerin ve özellikle de kadınların düşük statüsü- yüzünden engellendi. Bu gruplar, Avrupa'daki emsallerinden çok daha büyük zorluklar altında değillerdi, ancak onların düşük statüleri “dokunulmaz”dı. Çünkü bu dokunulmaz statüler, “vahiyle, Peygamber'in emir ve uygulamalarıyla, İslam toplumunun klasik ve yazımsal tarihiyle perçinlenen İslami yapının bir parçası olarak görünüyordular.” Sonuç olarak bu üç eşitsizlik problemi var olmayı sürdürdüler; zaman zaman sosyal ve ekonomik eşitsizliklere karşı çıkan radikal İslami hareketler tarafından da meydan okunmaya tabi tutulmadılar.⁴³

Bu iddialar birkaç nedenden dolayı sorunludur. İlk olarak, tarihsel gerçeklikten yoksundurlar. Lewis'in Avrupa tarihi anlayışı, ekonomik gelişme ile sosyal eşitlik arasındaki neden sonuç ilişkisini tam anlamıyla tersyüz etmektedir. O, Avrupalıların, hızlı gelişmenin zorunlu ana ilkesi olan daha eşitlikçi bir toplumu *ilk* meydana getirenler oldukları için geliştiklerine inanmaktadır. Bu tutum, kronolojiye yönelik garip bir ilgisizliği yansıtmaktadır. Avrupa küresel kapitalist imparatorlukları inşa ettiği sırada Engizisyon tarafından yönetiliyor, Mağripli Müslümanları ve Yahudileri İspanya'dan kovuyor, bitmez tükenmez din savaşlarını sürdürüyor, cadıları ateşe veriyor ve bu arada kadınlara da birkaç yasal hak veriyordu. Ayrıca Avrupalılar, Kuzey ve Güney Amerika'ya, ancak 1860'lı yıllarda kaldırılabilir olan kölelik sistemleri ile tanıştırdılar. Rusya'da serflik, en azından 1860'lı yıllara kadar ekonominin temeli olarak kalmaya devam etti. Lewis'in sözünü ettiği eşitlik, Avrupa'ya, XIX. yüzyılın başlarında ve ağır adımlarla ulaşmaya başladı. Eşitlik, Sanayi Devrimi'nin öncüsü değil yan ürünüydü.

Avrupa ile karşılaştırıldığında, İslam dini daha az eşitlikçi değildir. Elli yılından daha fazlasını Ortadoğu tarihi üzerinde çalışarak geçirmiş olan “Ortadoğu Araştırmalarının Duâyesi”nin, kadınların ya da kâfirlerin “düşük” statüsüne yönelik en az birkaç meydan okumadan habersiz olması biraz gariptir. İlk yüzyıllarda, İslam hukukunun geleneksel dört ekolünün meşru yorumlamalarını kutsal kabul etmeyen en az üç grup –Hâricîler, Karmatîler ve Sûfîler- vardı. Onlar, geleneksel dört yorumun yerine, ilk dönemlerdeki uygulamaların zamana bağlı olduğunu ileri sürerek Kur'ân'da bulunan talimatlardan kadın ile erkeğin ahlaksal ve ruhsal eşitliği üzerine çıkarsamalarda

⁴³ Lewis (2002): 83-84.

bulundular. Hâricîler ile Karmatîler, cariyelik ve küçük yaşta evlilik olgularını kabul etmediler. Hatta Karmatîler daha da ileri giderek çok eşliliği ve peçeyi reddettiler. Buna benzer bir tutumla hareket eden Sûfiler de, kadınların, “ruhsal uğraşlarını hayatlarının merkezine koymalarını” uygun bularak ruhsal dünyadaki yolculuklarını hoş karşıladılar.⁴⁴ XVI. yüzyıl Hindistan’ında Moğol İmparatoru Ekber, *cizyeyi* (İslam dininin bütün Müslüman olmayanlardan alınmasına hükmettiği baş ergisi) kaldırdı. Küçük yaşta evliliği yasakladı ve İslam’ın, savaş esirleri konusundaki yarasını yürürlükten kaldırdı.⁴⁵

Bununla birlikte, İslam ile Batı arasındaki “en derin biricik farklılık” kadınların statüsü ile ilgilidir. Lewis, özellikle, İslam dininin çok eşliliğe ve cariyelik kurumuna izin verdiğini, Hristiyan Kilisesi’nin ise bunları yasakladığını ileri sürmektedir.⁴⁶ Lewis, farklılıkları bir kez daha abartmaktadır. Batı’nın da hariç tutulamayacağı hemen hemen bütün toplumlarda, zengin ve güçlü erkekler, farklı yasal çerçeveler içinde de olsa her zaman birçok cinsel partnerden yararlanmışlardır. İslam, erkeklerin bütün özgür cinsel partnerlerine ve onların çocuklarına eşit haklar vermiştir. Batı, en büyük çocuk olma durumuna yönelik ilgiden hareketle tam tersi bir çözüm metodu benimseyerek bütün hakları erkeğin ilk cinsel partnerine ve onun evlatlarına vermiştir. Diğer cinsel partnerlerin –erkeğin metresleri- ve onların çocuklarının hiçbir yasal hakkı yoktur.⁴⁷ Avrupa’daki metreslerin İslam hukukunun avantajlarını tercih edebilecekleri konusu tartışılabilir.

Lewis’in çok eşlilik ve cariyelik konularına yönelik vurgusu, bu olguların İslam dininde çok yaygın olduğu şeklinde bir sonucun çıkarılmasına neden olabilir. Aslında bunların her ikisi de, yönetici sınıfın en üst noktalarının dışında çok seyrek rastlanan şeylerdir. Bu durum, XVIII. yüzyıl Halep’i ile XIX. yüzyıl Kahire’sini ziyaret eden Avrupalı seyyahlar tarafından da onaylanmıştır. XVII. yüzyıl Türkiye’sinde yaşayan 2 bin zenginle ilgili olarak yapılan bir belgesel

⁴⁴ Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam* (New Haven: Yale Üniversitesi Yayınları, 1992), 66-67.

⁴⁵ Ahrar Ahmad, *Islam and Democracy: Text, Traditions, History* (Black Hills State Üniversitesi, Sonbahar 2001, mimeo): 25.

⁴⁶ Lewis (2002): 66.

⁴⁷ Marshall G. S. Hodgson, “Cultural Patterning in Islamdom and the Occident,” şurada: *Rethinking World History*, editör: Edmund Burke III (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1993): 155.

araştırmada, yalnızca 20 kişinin çok eşli olduğu tespit edilmiştir. Cariyelğin pratikteki örnekleri ise büyük olasılıkla daha azdır.⁴⁸

Sanki tüm bunlar, onun, Avrupa ve İslam'da kadının statüsü konusunda var olan "çarpıcı karşıtlıklar" hakkındaki iddialarını doğruluyormuş gibi, Lewis, herkesin önünde kadınlara reverans yapan Avrupalı erkekleri gören Müslüman ziyaretçilerin nasıl da şaşkınlığa kapıldıklarını anlatmaktadır.⁴⁹ Kadınlara reverans yapma konusunu incelerken, ev içinde ve dışında kadının sosyal gücünün güvenilir bir göstergesi olan mülkiyet edinme hakkının Avrupa'da ve İslam dininde nasıl algılandığını karşılaştırmak gerekir. Bu noktada Müslüman kadın, oldukça yakın zamanlara kadar yine üstün bir konuma sahipti. Avrupalı hemcinsinin aksine, Müslüman evli bir kadın mülk edinebilir ve para kazanmanın yanı sıra mülkünden gelir elde etme konusunda oldukça geniş haklardan yararlanabilirdi. Avrupa'nın en gelişmiş ülkesi olan Britanya'da ise evli kadınlar 1882 yılına kadar mülkiyet hakkında sahip değillerdi.

Üstün bir konuma sahip olmaları, Müslüman kadınlara hatırı sayılır avantajlar sağlamaktaydı. Eğer bir kadının kendine ait bir serveti varsa boşanma işlemlerini başlatabilir ya da kocasına, onu, başka bir eş almaktan alıkoyan bir evlilik sözleşmesini dayatabilirdi. Müslüman kadınlar yaygın olarak ticaretle meşgul olmakta, mal alıp-satmakta, para ödünç vermekte ya da dükkân kiralamaktaydılar. Kendi mülklerinden elde ettikleri gelirle finanse ettikleri hayır kuruluşları olan *vakıflar* kurmakta ve bu kurumların yönetimini de bizzat üstlenmekteydiler. Sayıları az da olsa, bazı kadınlar din bilimleri alanında uzman olarak öne çıkmışlardı. Kadınlar, XIX. yüzyılın başlarında İslam dünyasının önde gelen üniversitesi el-Ezher'de eğitim görmekteydiler. Ahmed, İslam dünyasındaki kadının durumunu şu şekilde bir sonuca bağlamaktadır: "Sonuç olarak kadınlar, Batı dünyasının sandığı gibi maddi kaynaklardan ya da yasal haklardan bütünüyle yoksun olan edilgen varlıklar değillerdi."⁵⁰

Yanlış Giden Neydi?

Son yıllarda bu kadar çok Yahudi akademisyen ve köşe yazarı, neden, tarih ve Ortadoğu'daki çatışmalar ile ilgili olarak, bölgenin dinsel ve kültürel mirasında bulunan tarihsel farklılıkları suçluyor ve kültürcü bir tavır takınıyor?

⁴⁸ Ahmed (1992): 107-108.

⁴⁹ Lewis (2002): 65.

⁵⁰ Ahmed (1992): 111.

Siyonistlerin Filistin'e özel bir ilgi duymaya başlamasından önceki mutlu zamanlarda, Avrupalı Yahudilerin doğu ile ilgili çalışmalara yönelik bağnazca tutumları çok düşük seviyedeydi. İslam hayranı olan bu Yahudiler, "İslam dinini Avrupalı okuyuculara Müslümanların anladığı şekliyle sunmaya, tanıtmaya ve gerçeği söylemek gerekirse, bazen, doruk noktasındaki Müslüman uygarlığının temellerini ve başarılarını romantize etmeye çalışan ilk kişiler arasındaydılar."⁵¹ Oryantalistlerin çoğu Muhammed'i entrikacı biri olarak yansıtır İslam dinini fanatizm ile eşitleyerek Kur'an'ın kaba ve çelişkilerle dolu bir metin olduğunu yazdıktan sonra Arapların soyut düşünce alanında yeteneksiz olduklarını ileri sürmeleri, giderek artan sayıda Yahudi araştırmacının birdenbire muhalif bir konuma geçmeye başlamasına neden oldu. Onlar, Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğunu kabul ettiler. Arapları, "at sırtındaki Yahudiler" olarak tanımladılar. İslam dinini, diğer dinlerden daha demokratik bir evrimleşmeye sahip olduğunu söyleyerek övdüler ve oryantalistlerin, durağan İslam ile dinamik Batı arasında bir karşıtlık olduğunu ileri süren iddialarının maskesini düşürdüler.⁵² Şurası açıktır ki, bu Yahudiler Edward Said'den uzun süre önce anti-oryantalist bir duruşa sahiptiler.

Bu muhalif konumlarının arkasında birkaç dürtü vardı. XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın yörüngesine girmeye başlayan Yahudiler, kapalı getto yaşamından yeni kurtulmuşlardı ve hâlâ dışlanmaktaydılar. Kimliklerini, başka bir Sami halkın, yani Arapların başarılarına atıf ve vurguda bulunarak göstermeye çalışmaları pek de şaşırtıcı değildi. Bu Yahudi araştırmacılar, Arap uygarlığını överken, Arapların, insana ait faaliyetlerin birçok alanında Avrupalıları geride bıraktığını, Avrupa'nın bilim ve felsefeyi İslam'ın başarılarının üzerine inşa ettiğini vurgulayarak belirgin bir mesaj veriyorlardı. Buna ek olarak, Yahudi araştırmacıların, İslam'ın, özellikle Yahudilere gösterdiği dinsel ve ırksal hoşgörü ile ilgili tartışmaları ile Avrupa'ya yol gösteriliyor, bir anlamda aynı hoşgörüyü Avrupa'nın da göstermesi umuluyordu. Aynı zamanda bu tartışmalar, Avrupalılara, kendi uygarlık standartlarında dinsel ve ırksal hoşgörüyü bir arada bulundurmaları yönünde bir çağrı niteliği taşımaktaydı.

⁵¹ Bernard Lewis, "The Pro-Islamic Jews," şurada: *Islam in History: Ideas, People and Events in the Middle East* (Chicago: Open Court, 1993), 12.

⁵² Martin Kramer, editör, *The Jewish Discovery of Islam* (Tel Aviv: Moshe Dayan Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, 1999), 1-48; www.martinkramer.org/pages/899528/index.htm

Ancak Yahudi araştırmacıların bu erken anti-oryantalizmi, Siyonist hareketin mantığı karşısında hayatta kalmayı başaramadı. Siyonistler, Arap Filistin’inde sömürgeci bir göçmen devleti kurmaya çalıştıkları için, bunun, vatanlarından sürmeyi planladıkları Filistinlilerle ve Arapların yaşadığı bölgenin can damarı olan yerdeki Siyonist işgaline karşılık vermek zorunda kalacak olan komşu Arap devletlerle çatışmalara yol açacağını oldukça iyi kavramışlardı. Amaçlarını gerçekleştirmenin tek yolu, Siyonist devletin, Batılı güçlerin desteğini elde etmesiydi. Siyonistler bunu sağlamak için, Batılı güçlere, Batı’nın Araplar arasındaki ileri kolu olmayı teklif ettiler. Siyonistler, Batı’daki Yahudi unsurlar arasında bulunan destekçilerini seferber ederek Avrupalı Yahudilerin İslam’a duydukları hayranlığın sona ermesini kaçınılmaz hale getirdiler. Buna göre, söz konusu hayranlık sert bir rekabete dönüştürülecek ve Batılı emperyalistlerin küçük ortakları olan Yahudiler, Batı’nın hizmetindeki oryantalizmin derinleştirilmesinde kullanılacaktı. Bernard Lewis, bu Yahudilerin yeniden oryantalize edilmesi konusunda önemli bir rol oynadı. Gerçekten, bir sempatizanının kelimeleriyle o, “savaş sonrasında işleyen ve sempatinin eleştirel bir duruşa dönüşmesiyle sonuçlanan sürecin temsilcisi oldu.”⁵³

Bu dönüşüm, ironik bir biçimde, birçok oryantalistin İslam’a yönelik Hıristiyan önyargıdan sıyrılarak atalarının aşırılıklarını telafi etmeye giriştikleri sırada ortaya çıktı. Daha az tartışmalı bir oryantalizme yönelik dönüşüme yardımcı olan bir başka etken, hem Müslüman hem de Hıristiyan olmak üzere, giderek artan miktarda Arap’ın Ortadoğu araştırmaları alanına dâhil olmasıydı. Bu farklı eğilimlerin en çok göze çarpan sonucu olarak Ortadoğu araştırmaları alanında bir kutuplaşma meydana geldi ve birbirine muhalif olan iki zıt taraf ortaya çıktı.⁵⁴ Bir taraf çoğunlukla Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan oluşmakta olup İslam ve Müslüman toplumlarla ilgili çalışmalara nesnellik getirme çabası içindeydi. Batı’nın meydan okuyuşlarına İslam tarafından verilen tepkilerin çeşitli olduğunu ve zamana göre farklılıklar arz ettiğini savunarak Müslüman toplumları tarihsel bağlamlarına yerleştirmeye çalışıyordu: bu tarafın temsilcileri Batı’ya yönelik doğal bir düşmanlığa ya da değişmez İslami tutumlara sahip değillerdi. Başını çoğunlukla Yahudilerin çektiği diğer tarafa

⁵³ Kramer (1999).

⁵⁴ İki taraf arasındaki çatışmanın son zamanlarda yapılan bir değerlendirmesi için bakınız: Richard Bernstein, “Experts on Islam Pointing Fingers at One Another,” *New York Times* (3 Kasım 2001), sec. A, 13.

Mustafa Alican

mensup olanlar ise ilkel oryantalizme dönüş yaparak Siyonizm'in prizmasından süzdükleri bilgiyi Batı'nın emrine vermeye yöneldiler. Siyonist oryantalizm, bitmek bilmez bir enerji ile Batı'ya, modernleşmeye, demokrasiye, hoşgörüyeye, bilimsel gelişmeye ve kadın haklarına kalıtsal bir düşmanlık besleyen İslam ve Müslüman toplum tablosu çizmeye girişti.

Siyonist oryantalizme, elli yıldan daha uzun süreden beri, önceki nesle mensup seçkin oryantalistlerin çoğunu kıskandıracak şekilde otorite ile yakın ilişkisi olan Bernard Lewis önderlik ediyor. İçlerinde, Elie Kedourie, David Pryce-Jones, Raphael Patai, Bat Ye'or, Daniel Pipes ve Martin Kramer gibilerinin bulunduğu sadık çırakları tarafından güçlü bir şekilde destekleniyor. Bu yeni oryantalizme seçkin bir hizmet sağlayan başka kimseler de var. Bunlardan Thomas Friedman, Martin Peretz, Norman Podhoretz, Charles Krauthammer, William Kristol ve Judith Miller'in de ismini eklemesek liste eksik kalır.

Hayalimde, bu seçkin kalabalık ile onların, Heinrich Heine, Abraham Geiger, Gustav Veil, Franz Rosenthal ve büyük Ignaz Goldziher gibi ünlü öncellerini karşı karşıya getirmeye çalışıyorum. Bu İslam hayranı Yahudiler, bilgiyi küçük düşüren ve araştırdıkları toplumlara iftira atan ardıllarına acaba ne derlerdi? Geiger ile Goldziher, Lewis ve Kedourie ile kucaklaşırlar mıydı yoksa sonrakilerin yeni Siyonist oryantalizmini ret mi ederlerdi?